

De Prins Alexanderpolder en Rotterdam

Van veenmoeras tot polderstad

Onno de Wit, Willy Hilverda en Wim Heistek (red.)

De Prins Alexanderpolder en Rotterdam

Van veenmoeras
tot polderstad

WBOOKS

Historische Vereniging Prins Alexander

Inhoud

5	Voorwoord
6	Inleiding
10	Hoofdstuk 1. Het lege land, van de prehistorie tot 1840
32	Hoofdstuk 2. Van water tot land, van 1840 tot 1900
54	Hoofdstuk 3. Grasland en glazen stad, van 1900 tot 1960
82	Hoofdstuk 4. Woonstad, van 1960 tot 2012
128	Foto-essay Foto Werkgroep Ommoord
150	Hoofdstuk 5. Groene polderstad, een karakterisering van de Prins Alexanderpolder
158	Hoofdstuk 6. De Prins Alexanderpolder in de toekomst
180	Bronnen en literatuur
184	Illustratieverantwoording
185	Register
188	Summary
190	Over de auteurs
191	Colofon

Voorwoord

De eerste keer dat ik me ervan bewust werd dat ik op bijzondere stenen liep, moet een jaar of vijftig geleden zijn geweest. Het was een excursie naar Delft. We liepen in het Prinsenhof over de stenen waarover ook Willem van Oranje had gelopen. Ik bevond me op historische grond, besepte ik plots.

Ook wij, Alexandrianen, lopen elke dag op historische grond: 'dik water'. Daar denken we met onze dagelijkse beslommingen niet aan. 'De Prins Alexanderpolder en Rotterdam. Van veenmoeras tot polderstad' heeft mij dat besef gegeven.

Over het nut, de zin van geschiedenis zijn bibliotheken vol geschreven, maar dat het zin heeft, staat als een paal boven water. Wie is er niet nieuwsgierig naar zijn roots? Wie is er niet nieuwsgierig naar wat er is geweest waar nu zijn huis staat?

De Historische Vereniging Prins Alexander (HVPA) is erin geslaagd er een prachtig boek over te schrijven, een juweeltje. 'De Prins Alexanderpolder en Rotterdam. Van veenmoeras tot polderstad' is het eerste document dat zo compleet de geschiedenis van ons gebied beschrijft. Ik ben daar trots op.

Ik dank de Historische Vereniging Prins Alexander voor dit boek. Niet alleen de beschrijving van verleden, heden en toekomst, maar ook het beeldmateriaal is prachtig. Een ieder die zijn steentje aan 'De Prins Alexanderpolder en Rotterdam. Van veenmoeras tot polderstad' heeft bijgedragen ben ik bijzonder erkentelijk.

En u, lezer, wens ik ontzettend veel leesplezier.

Frans van der Hilst,
voorzitter deelgemeente Prins Alexander

Afbeelding pag. 2:
Detail van de nieuwe
kaart Schieland en
Krimper Waard van
Isaak Tirion uit circa
1768. Ten noordoosten
van Rotterdam het
latere gebied van de
Prins Alexanderpolder.

Het Prinsenspark en het kunstwerk van Frans de Wit (1942–2004), 'Vierkant eiland in de plas' uit 1996 als monument voor het laagste punt van Nederland. Luchtfoto uit 1997.

Inleiding

De uitspraak 'God schiep de aarde, de Hollanders schiepen Holland' is een cliché, maar wel een cliché dat het Hollandse laagland ten noordoosten van Rotterdam bij uitstek karakteriseert. Wellicht nergens in Nederland is het proces van landschappelijke veranderingen zo krachtig en zichtbaar geweest als hier. Het gebied dat vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw bekend staat als de polder Prins Alexander is tegenwoordig het laagst gelegen bewoonde deel van Nederland. Met zijn gemiddelde diepte van zes meter onder Normaal Amsterdams Peil (NAP) vormt de polder met de naastgelegen Zuidplaspolder een kom in het landschap van westelijk Nederland.

Achter een zeekering van hoge zandgronden vormt zich hier na het einde van de laatste ijstijd een uitgestrekt veenmoeras. Na een periode van incidentele bewoning en geleidelijke ontginning ontstaan er vanaf de zeventiende eeuw, door het afsteken en baggeren van het laagveen voor turfwinning, grote waterplassen. Tussen 1865 en 1874 wordt deze dreigende binnenzee drooggemalen onder leiding van de grote Nederlandse droogmaker Jan Anne Beijerinck en in bezit genomen door boeren en tuinders.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw maken de boerderijen en kassen plaats voor nieuwbouwwoningen. Zo transformeert polderlandschap tot een polderstad die ruimte biedt aan het expanderende Rotterdam. Nieuwe, opeenvolgende wijken, elk met een eigen karakter, bieden in de decennia vanaf 1961, het jaar waarin de eerste paal de grond in gaat voor de woonwijk Het Lage Land, plaats aan polderpioniers. Met de bouw van de Vinexwijk Nesselande nadert dit verstedelijkingsproces zijn voltooiing.

Anno 2012 is het woon- en werkgebied Prins Alexander de grootste deelgemeente van Rotterdam, wat betreft oppervlakte en aantal inwoners. Met ruim 93.000 inwoners heeft de deelgemeente ongeveer evenveel inwoners als de provinciehoofdstad Leeuwarden.

De veranderingen in de Prins Alexanderpolder in de afgelopen eeuwen maken dat de geschiedenis van de polder niet vanuit één perspectief valt te beschrijven en te begrijpen. Gaat het in eerste instantie om de geografische geschiedenis van een relatief leeg land, met de droogmaking van de polder spelen techniek en waterbeheersing een belangrijke rol. Wat volgt is een geschiedenis van agrariërs en hun strijd om het bestaan. Daarna zijn voor het begrip van de ontwikkelingen in dit gebied inzichten uit de stedenbouw en architectuur van belang.

Dit boek is evenwel niet puur historisch. Het wil tevens vanuit een meer sociologische benadering een analyse geven van het wonen in de Prins Alexanderpolder anno 2012 en antwoord geven op de vraag of er in de periode van vijftig jaar dat zich hier nieuwbouwwijkbewoners vestigden, zoiets gegroeid is als een stedelijke cultuur. Wat is de identiteit van deze satellietstad van Rotterdam? Is er eigenlijk sprake van een stad en een eigen identiteit? Aan de hand van literatuuronderzoek, statistische gegevens en bewonersimpressies wordt een beeld geschetst van de kernkwaliteiten van de Prins Alexanderpolder.

Juist alle landschappelijke veranderingen in de afgelopen eeuwen roepen vervolgens ook de vraag op waar het met de polder in de toekomst naartoe gaat. Wat kunnen we voor de komende decennia op deze bijzondere plek in Nederland verwachten? Klimaatveranderingen, zeespiegelstijging en bodeminklinking zijn ontwikkelingen die juist voor deze polder op maximaal 6.7 meter beneden NAP de agenda zullen bepalen. En ook andere bredere maatschappelijke ontwikkelingen als verstedelijking en vergrijzing zullen in de komende decennia van invloed zijn op het aanzicht en karakter van de Prins Alexanderpolder.

Het gebied van de Prins Alexanderpolder kent een lange geschiedenis en telt een aantal markante plekken. Bijvoorbeeld de historische weglinten 's-Gravenweg, Kralingseweg en Wollefoppenweg, de tot in de zestiende eeuw teruggaande begraafplaats Oud-Kralingen, de Ommoordse Tocht in Zevenkamp en de Nieuwerkerkse Tocht in Oosterflank, de Ringvaart en Ringvaartweg in 's-Gravenland als tastbare herinneringen aan de droogmaking in de tweede helft van de negentiende eeuw. Stadspark en villa Semiramis getuigen van de agrarische geschiedenis van de deelgemeente.

De deelgemeente heeft twee gemeentelijke monumenten: de Immanuelkerk aan de Berlagestraat 96 in Het Lage Land en een boerderij uit 1880 aan de 's-Gravenweg 421. En natuurlijk mogen we de acht wijken van de deelgemeente niet vergeten die als een 'dynamisch museum' de verschillende ideeën over stadsontwikkeling in de afgelopen vijftig jaar laten zien. De overheid heeft Ommoord zelfs aangewezen als kenmerkende Nederlandse naoorlogse wederopbouwwijk. Al deze bijzondere locaties komen in dit boek aan de orde en we hopen dat de lezer met dit boek in de hand zijn woonomgeving met andere ogen gaat bekijken.

Het bestuur van de Historische Vereniging Prins Alexander (HVPA) is grote dank verschuldigd aan allen die hun enthousiasme, kennis en kunde niet aflatend hebben willen inzetten voor het tot stand brengen van deze publicatie. In het bijzonder moeten worden genoemd de polderbewoners die in interviews veel informatie hebben gegeven over de recente geschiedenis van het gebied, de Foto Werkgroep Ommoord waarvan een vijftal leden op verzoek hun visie gaven op de polder Prins Alexander en de bewoners van nu, de leden van de externe ondersteunende begeleidingscommissie, het archief van het Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard, het Stadsarchief Rotterdam, de leden en oud-leden van de commissie Geschiedenis van de HVPA. Dankbaar is het HVPA bestuur voor de genereuze financiële bijdragen van de deelgemeente Prins Alexander, de Erasmusstichting, de Stichting Bevordering van Volkskracht, de G. Ph. Verhagen-Stichting, de Van der Mandele Stichting, KIVI NIRIA - afdeling Geschiedenis der Techniek, familieleden van Jan Anne Beijerinck en Isaak Tirion. Buitengewoon erkentelijk is het HVPA bestuur dat de Stichting Historische Publicaties Roterodamum dit boek heeft opgenomen in de Reeks Historische Publicaties Roterodamum. WBOOKS heeft met enthousiasme zich ingezet voor het uitgeven en het verspreiden van deze publicatie. Het bestuur heeft dat zeer gewaardeerd.

In het colofon zijn alle namen en instituten opgenomen zonder wiens steun en inzet de realisatie van dit boek niet mogelijk zou zijn geweest.

Bestuur Historische Vereniging Prins Alexander (HVPA)

Kralings grondgebied: het Venhoeve-complex aan het Lagelandsepad anno 2009, vlakbij een toegang naar het Kralingse Bos.

Rechts: De ambachten ten oosten van Rotterdam, naar een kaart uit 1684.

Het gebied

In dit boek behandelen we vooral de geschiedenis van het Rotterdamse deel van de polder Prins Alexander. Maar over welk gebied praten we dan?

De plassen die in de tweede helft van de negentiende eeuw worden drooggemalen, liggen niet op Rotterdams grondgebied, maar maken deel uit van de gemeenten Hillegersberg, Kralingen, Capelle aan den IJssel, Nieuwerkerk aan den IJssel en Zevenhuizen. In 1895, nadat de plassen zijn droog-gemaakt, annexeert Rotterdam de gemeente Kralingen, evenals Kralingseveer dat deel uitmaakt van Kralingen. In 1941 wordt het deel van Kralingseveer dat ten oosten van de IJsselmondselaan ligt en dat aan Capelle aan den IJssel toebehoorde eveneens door Rotterdam geannexeerd. In datzelfde jaar wordt ook de gemeente Hillegersberg ingelijfd bij Rotterdam.

De tegenwoordige wijken Prinsenland en 's-Gravenland en een deel van de wijk Het Lage Land bevinden zich op voormalig Kralings grondgebied. De grens tussen Kralingen en Hillegersberg werd gevormd door de Doornekade, een kade tussen de voormalige Achterplas en Klein Ommoordse Polder. Deze Doornekade bestaat niet meer, maar lag iets ten zuiden van de huidige lijn Henri Eversstraat en Hendrick Staetsweg. Niet alleen heel Ommoord, maar ook een deel van Het Lage Land en van Oosterflank, liggen op grondgebied dat ooit behoorde aan de gemeente Hillegersberg.

De wijk Zevenkamp ligt in de voormalige Wollefoffenpolder op grondgebied dat eerder behoorde aan Capelle aan den IJssel en Zevenhuizen. Voor het Capelse deel vindt een grondruil plaats. Het Rotterdamse gebied 's-Gravenland ten zuiden van de metrolijn tussen de stations Kralingse Zoom en Capelse Brug komt in handen van de gemeente Capelle aan den IJssel. Het Capelse gebied ten oosten van Ommoord en ten noorden van de huidige Rijksweg 20 gaat naar Rotterdam.

Op bijgevoegd kaartje zien we dat midden in het IJsselmeer, in het huidige Zevenkamp, de gemeenten Hillegersberg, Zevenhuizen, Nieuwerkerk aan den IJssel en Capelle aan den IJssel samenkwamen in een soort 'vierlandenpunt'.

Voor de bouw van de wijk Nesselande is grondgebied van de gemeenten Zevenhuizen en Nieuwerkerk aan den IJssel toegevoegd aan het grondgebied van de deelgemeente Prins Alexander. Bij de gebiedsoverdracht wordt vastgelegd dat in het over te dragen gebied een groene bufferzone wordt gerealiseerd. Na voltooiing wordt deze zone weer overgedragen aan Zevenhuizen, inmiddels gemeente Zuidplas. De grens tussen Rotterdam en Zuidplas bevindt zich in de Zevenhuizerplas, een deel van

deze plas en bijbehorende oevers is grondgebied van Zuidplas. Het buurtschap Oud-Verlaat behoort tot het grondgebied van Zuidplas, maar is min of meer een enclave te midden van Rotterdams

grondgebied.

De deelgemeente Prins Alexander bevindt zich voor het grootste deel in de polder Prins Alexander, maar valt er niet mee samen. Het oostelijk deel van deelgemeente Kralingen-Crooswijk ligt ook in de polder, evenals de wijk Terbregge van deelgemeente Hillegersberg-Schiebroek. Daarnaast herbergt de polder dus delen van andere gemeenten: de wijk Schollebaar van Capelle aan den IJssel en het westelijke deel van Nieuwerkerk aan den IJssel. Het noordelijk deel van deelgemeente Prins Alexander, een stukje Nesselande en de Zevenhuizerplas, bevindt zich in een andere polder, de Eendragtspolder, een droogmakerij uit 1759. Ook het deel van de deelgemeente dat ten zuiden van de Ringvaartweg ligt, valt buiten de polder Prins Alexander.

In dit boek behandelen we vooral de geschiedenis van het Rotterdamse deel van de polder. Soms ligt het accent op het gebied dat de deelgemeente beslaat, soms op de hele polder. Waar nodig wordt stil gestaan bij de bestuurlijke situatie van het tijdvak dat wordt beschreven.

1 Het lege land, van de prehistorie tot 1840

Wim Heistek en Dik Vuik

Het gebied dat we nu kennen als de polder Prins Alexander is geleidelijk ontstaan. Na de laatste IJstijd, ongeveer 8000 jaar voor Christus, gaat de ijslaag smelten met als gevolg dat de zeewaterspiegel stijgt. Omstreeks 4000 jaar voor Christus is heel het gebied dat nu West-Nederland is, overstroomd door de zee. Het duurt nog ongeveer duizend jaar voordat de snelheid van de zeespiegelstijging minder wordt en er een waddegebied ontstaat, beschermd door strandwallen en eilanden. Uiteindelijk verandert dit gebied in een uitgestrekt veengebied. Grote rivieren stromen dwars door het veengebied en aan de oevers ontstaan moerasbossen. In het midden van het veengebied, waar de afwatering het geringst is, kan zich een weelderige plantengroei ontwikkelen.

Veen is een opeenhoping van gedeeltelijk verteerde plantenresten, de onvolledige afbraak is het gevolg van een zeer natte bodem. De veenlaag kan per eeuw wel vijftien centimeter aangroeien. Er ontstaan veenpakketten die ongeveer drie tot zes meter boven NAP komen te liggen, het zogenaamde Hollandveen. Kenmerkend is dat dit veen bestaat uit laagveen (bos- en rietveen) en verdrinken hoogveen (veenmos). Veenstroompjes, die als gevolg van verschillen in groei van het veen voortdurend van loop veranderen, vloeien het water af. De Rotte en de Schie zijn van oorsprong zulke veenstroompjes.

Aquarel van M.F. Valkhoff /
BOOR, een artistieke
impressie van het gebied
rond het begin van de
jaartelling.

In het Ommoordseveld worden regelmatig archeologische overblijfselen uit vroegere eeuwen aangetroffen.

Links boven: Fragmenten van vermoedelijk een zogeheten Mayen bolpot uit de Karolingische periode (circa 700-950).

Midden boven: Stukken dakleiste (waaronder een met een bevestigingsgat). Dakleien worden in Nederland gebruikt vanaf de Middeleeuwen.

Rechts boven: Glaszegel met drie ossenkoppen van een wijnfles uit de zeventiende eeuw.

Links onder: Steengoedfragment van een zogeheten getijgerde Rijnlandse baardmankruik uit de zeventiende eeuw.

Rechts onder: Flessenhalzen van katekop- of buikflessen.

De eerste bewoning

In deze moerasrijke omgeving kunnen mensen gemakkelijk aan voedsel komen. Jagers, vissers en verzamelaars van vruchten en eetbare planten trekken in groepjes rond en maken door het jaar heen op verschillende plaatsen een kamp. Voor deze tijdelijke woonplekken kiezen ze voor de hogere rivierduinen (donken), gevormd door een samenspel van zand en wind. In de Bronstijd, 2000 tot circa 800 voor Christus, gaan de bewoners over op een boerenbestaan. Aan deze bewoning komt snel een einde, het landschap is hiervoor te nat. Er ontstaan in toenemende mate nieuwe veenmoerassen. Vanaf de IJzertijd, circa 800 voor Christus, als delen van moerassen droogvallen, worden de veengebieden opnieuw bewoond. Men bouwt boerderijen op hoger gelegen plaatsen langs de waterlopen. Bewoningsporen uit deze en zelfs eerdere periodes, zoals gebruiksvoorwerpen en fundamenten van boerderijen, worden teruggevonden in onder meer Kralingen, Hillegersberg en langs de Rotte. De boerderijen zijn opgebouwd uit hout en riet en liggen vaak aan een kreek. Er wordt akkerbouw

en veeteelt bedreven en soms ook een andere nering zoals zoutwinning.

In 1920 wordt in Terbregge op een diepte van 1,70 meter een negen meter lange boomstamkano aangetroffen, die na datering uit de vroege IJzertijd blijkt te stammen. De vindplaats ligt tweehonderd meter van de Rotte, zodat het aannemelijk is dat daar ooit een aftakking van de rivier lag. Aan de linkeroever van de Rotte, nabij Terbregge, worden in 1991 restanten van een boerderij gevonden: een uit scherven en klei opgebouwde haardplaats, enkele aangepunte paaltjes, aardewerkscherven, botten van dieren, mogelijk een juk van wilgenhout, en een bijzondere metalen mantelspeld. Onderzoek toont aan dat het hier een nederzetting uit de late IJzertijd (250 tot 12 voor Christus) betreft.

De Romeinse tijd

De vroegste bewoners van de kuststreek moesten herhaaldelijk hun meerdere erkennen in de zee. Als de zee oprukt, gaten slaat in de duinenrij en grote stukken land verslindt, is de mens gedwongen zich terug te trekken. Maar als de zee

Rechts boven: De in 1920 opgegraven kano bij Oud-Terbregge. Bij het graven van een sloot heeft J. Romein sr. deze gevonden.

zich rustig houdt, vormen de lage landen een aantrekkelijk woongebied. De Romeinse tijd is zo'n periode. Rond het begin van de Romeinse tijd, ongeveer 50 voor Christus, vestigen de Cananefaten zich in het gebied dat nu Zuid-Holland heet. Hun leefgebied strekt zich uit van de Maasmond tot de Oude Rijn in het noorden.

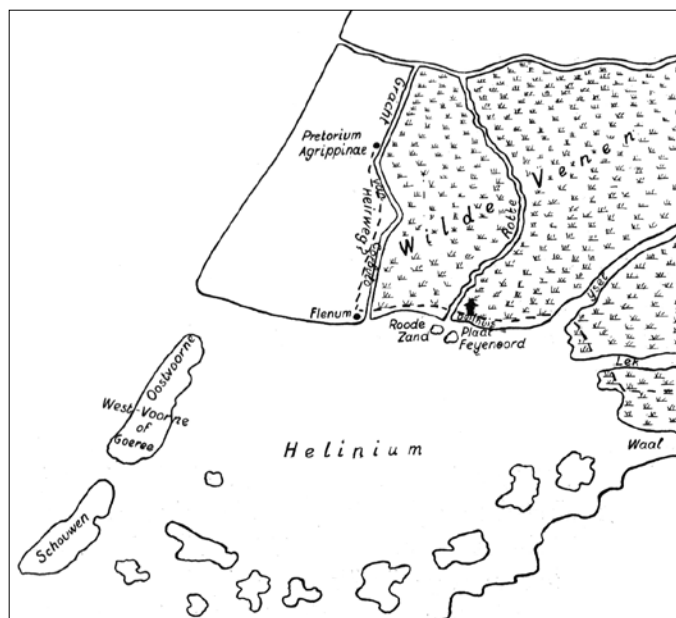
Na de komst van de Romeinen wonen de Cananefaten in een departement binnen het rijk dat het Forum Hadriani in Voorburg als centrum heeft. De Romeinen leggen verdedigingswerken en wegen aan. Een van die wegen doorsnijdt het huidige grondgebied van de Prins Alexanderpolder en Kralingen. Het tracé ligt ter hoogte van de huidige Oudedijk en 's-Gravenweg. In 1879 wordt in het gebied van de Prins Alexanderpolder een goed geconserveerde Romeinse munt gevonden, een bewijs van Romeinse aanwezigheid in de regio. Ook in Capelle aan den IJssel zijn diverse gebruiksvoorwerpen en zelfs enkele sluisjes uit de Romeinse tijd gevonden.

De Romeinse cultuur ontwikkelt zich tot in de derde eeuw na Christus. Dan raakt het rijk langzaam in verval. Er zijn invallen van andere volken en bovendien verslechtert het klimaat in onze streken, waardoor het landschap andermaal natter wordt en slecht bewoonbaar is. Ook

Links onder: Het Rijnmondgebied en omgeving in de Romeinse tijd.

Rechts onder: Het Rijnmondgebied en omgeving rond het jaar 1000.

rukt de zee weer op en de mens moet zich terugtrekken. Deze periode vormt de inleiding tot de Middeleeuwen, een tijdperk, waarin de invloed van het water wordt teruggedrongen en de regio permanente vestigingsplaatsen krijgt.

De Middeleeuwen

Vanaf de derde eeuw vallen de Franken, een verzamelaam voor Germaanse stammen, het Romeinse Rijk binnen en ontstaat in Noord-Europa het Frankische Rijk. De Franken worden vanaf 500 na Christus bestuurd door een dynastie van Merovingische leiders. Hun macht breidt zich gestaag uit en in de zevende eeuw bereiken ze het stroomgebied van Maas en Merwede. In 718 wordt dit gebied definitief ingelijfd bij het Franke Rijk.

Het christendom verspreidt zich in de lage landen. De Angelsaksische missionarissen Wilibrord en Bonifatius trekken door het land om de bevolking te kerstenen. De omgeving van het huidige Rotterdam telt dan meerdere parochies,

waaronder Rotta. Het ligt op de plek waar de Rote de Merwede bereikt. Deze rivier vormt samen met de Maas een brede delta, waarvan de loop zich onder meer door verzanding meermalen zal wijzigen. Het deel van de Merwede dat langs Rotterdam stroomt, is sinds de achttiende eeuw beter bekend als de Nieuwe Maas.

Tussen 1010 en 1025 schenkt bisschop Adelbold de kerk van Rotta aan het bij Amersfoort gelegen klooster Hohorst. Tot in de zeventiende eeuw behoren het patronaatsrecht en de tinden, een belasting, aan de opvolger, de Sint Paulusabdij te Utrecht. Dit recht geldt eveneens voor Bleiswijk, Kralingen, Rotterdam en Zevenhuizen.

De naam Rotta wordt verder genoemd in oorkonden uit 1028 en 1050, maar gezien de vele archeologische vondsten uit de negende en tiende eeuw bestaat de nederzetting al langer. De naam Rotta kan zijn afgeleid van 'rode', een oud woord voor ontginning. Het centrum van deze ontginning is waarschijnlijk de zandheuvel van Hillegersberg.

Links: Het Rijnmondgebied en omgeving rond 1300.

Rechts: Reconstructie van de stadsplattegrond van Rotterdam omstreeks 1340.

Rechts: Door een archeologische afgraving is rond 1928 het dwarsprofiel van Schielands Hoge Zeedijk met de verschillende ophogingen duidelijk zichtbaar. De afgraving vindt plaats ter hoogte van Oudekerk aan den IJssel.

Onder: Rotterdam en de dijken ter bescherming van Rotterdam rond het jaar 1300.

De bewoners leven van de verbouw van gewassen als haver, vlas en gerst en houden zich eveneens bezig met veeteelt en verwerking van wol. In de twaalfde eeuw vegen overstromingen Rotta geheel van de kaart. Ondanks de aanleg van dijken blijft het gevaar bestaan dat, zolang de Rotte niet wordt afgedamd, het buitenwater bij hoge waterstanden en stormvloed het plateland binnendringt. Om die reden vindt omstreeks 1270 de afdamming van de Rotte plaats. Men gebruikt hiervoor klei met lagen riet en ook wel boomstammen. De Rotte moet wel zijn afwateringsfunctie behouden, de aanleg van sluizen is daarom noodzakelijk. De langgerekte polder die ontstaat, is het begin van de stedelijke ontwikkeling van Rotterdam. Ten noorden van de afdamming is het land drassig en vol poelen en krekens. De Schie en de Rotte kronkelen zich door het landschap. In de loop van de tijd worden de ergste kronkels afgesneden, de Rotte wordt verdiept en hier en daar verbreed.

De eerste ontginningen

In de periode tussen 1000 en 1300 na Christus beginnen bewoners het laagveengebied te ontginnen. Hun woonkernen liggen langs de Rotte, de Merwede, de Maas, de Hollandsche IJssel en de Gouwe. De eerste ontginners hoeven nog geen dijken aan te leggen om zich tegen het water te beschermen. Het veen ligt namelijk hoger dan de rivier.

Om de veenwildernis te kunnen ontginnen, moet het grondwaterpeil tot soms wel een meter worden verlaagd. Daarom graaft men evenwijdige sloten waardoor het water uit het veen kan wegstromen. Naarmate het land als gevolg van inklinking daalt, neemt het gevaar van overstromingen toe. Als adellijke geslachten grafelijke leengebieden in handen krijgen, nemen zij het initiatief voor de bedijking van hun grondgebied. Vanaf de duinen wordt een gesloten dijkfront gebouwd tot aan de Hollandsche IJssel. Deze dijk, die deels al bestaat maar door overstromingen is verwoest en deels nieuw is aangelegd, sluit aan bij een dijk langs de Hoflaan en loopt vandaar langs de 's-Gravenweg en Oudedijk naar het Huis te Krooswijk en verder naar Overschie.

Oudedijk en Schielands Hoge Zeedijk

Zuidelijker, in Kralingen, ligt van de Oudedijk tot aan de Merwede een gebied van moerasland en slikgronden. Bij vloed komen er telkens nieuwe sliblagen bij. Zo ontstaat geleidelijk aan nieuw land. Omstreeks 1250 valt het besluit om langs de Merwede een nieuwe dijk aan te leggen. Het initiatief ligt bij de Hollandse graven, allereerst graaf Willem II, die in 1256 sneuvelt in de strijd tegen de West-Friezen. Maar ook zijn broer Floris de Voogd en zijn zuster Aleid, die getrouwd is met Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen. Aleid van Henegouwen is het meest betrokken bij de aanleg van de dijk, ze volgt en ondersteunt de werkzaamheden op de voet. Als ze in 1257 weduwe wordt, keert ze voorgoed naar Holland terug en aanvaardt ze met haar broer Floris de voogdij

Ruzie over een dijk

De polder Voor-Rubroek is eind dertiende eeuw deels in bezit van Aleid van Avesnes, gravin van Henegouwen en dochter van Floris IV. Dwars door Voor-Rubroek ligt vanaf de Rotte een dijk, die aansluit op de oostelijker gelegen Oudedijk. Aleid verkoopt de dijk zonder toestemming van haar broer, Willem II van Holland.

over haar jonge neef Floris V. Rond die tijd komt een belangrijk deel van de nieuwe dijk gereed. De nieuwe dijk krijgt de naam Schielands Hoge Zeedijk. De Oudedijk en de 's-Gravenweg zijn voortaan een binnendijk, het is dan Schielands Hoge Zeedijk die het uitgestrekte polderland van Zuid-Holland beschermt tegen overstromingen.

Hillegersberg

Aan beide zijden van de Rotte strekt zich Hillegersberg uit en uit documenten kunnen we opmaken dat het al in de twaalfde eeuw bewoonbaar is. De plaats heet aanvankelijk Bergan, in de volksmond wordt het De Berg, in de dertiende eeuw is daarvan Hillegersberg gemaakt, letterlijk de berg van Hildeger, een middeleeuwse mansnaam. De berg is niet meer dan een stuk hooggelegen zandgrond middenin een veenstreek, een donk. Het blijft een vermoeden, omdat in meerdere geschriften een verschillende uitleg aan de naam wordt gegeven. Een ervan stelt dat de naam komt van de waarzegster Hillegard die met een voorschoot vol zand de heuvel deed ontstaan. Deze zandstrooiende waarzegster komt terug in het wapen van Hillegersberg.

Ook in Hillegersberg worden dijken aangelegd. De ontginners worden vergezeld door een priester. Deze priester geeft leiding en draagt de mis op in een van de eerste hutten die men in het gebied neerzet. Zo ontstaat vrijwel tegelijkertijd met het dorp de kerk van Hillegersberg. De ontginners vestigen zich hier met hun gezinnen, rondom de kerk groeit het dorp. Naast de

Deze beslissing is in het nadeel van de familie Van Voorschoten, die immers een groot deel van Voor-Rubroek beheert. In 1296 wordt de schade alsnog vergoed. Aleid is al in 1284 overleden, maar haar erfgenamen worden verplicht de familie Van Voorschoten schadeloos te stellen. De Van Voorschotens krijgen Kralingen als compensatie.

Links: Ansichtkaart van de Hillagondakerk in Hillegersberg rond 1900.

Onder: De zandstrooiende waarzegger als symbool van Hillegersberg boven de deur van een woonhuis aan de Rotte. Foto circa 1979.

Boven: Het slot Honingen en de ruïne rond 1750.

Onder: Het kasteel van Hillegersberg en de ruïne rond 1777.

kerk wordt omstreeks 1260 een kasteel gebouwd dat in leen wordt gehouden door de Heer Vranke Stoep van Hildegardsberghe. In 1343 is het in bezit van Kerstant van den Berghe, een broer van Dirk van Mathenesse. Als Kerstants zoon Jan kinderloos overlijdt, komt het kasteel in bezit van het geslacht Mathenesse. De edellieden kopen in de buurt grote stukken land en laten boerderijen bouwen. Daar komen ondergeschikten te wonen die het land bewerken, turf steken en vee houden. De mensen zijn voor een groot deel afhankelijk van hun machtige burchtheer. Zij dienen hem en hij beschermt hen.

Vanaf het bewind van Floris V (1256-1296) komt er meer orde en welvaart. De macht van de burchtheren wordt gaandeweg minder en de bevolking wordt zelfstandiger.

Kralingen

Adellijke families als de geslachten Bokel en Van Voorschoten Van Kralingen besturen de streek rond Kralingen. Magtildis van Kralingen regeert vanaf 1270 het land tussen de Merwede en de Oudedijk. Magtildis pacht daarnaast een kwart van het land van Kralingen, dat voorheen als heerlijkheid al in bezit was van haar vader. De familie Van Voorschoten beheert verder het grootste deel van de polder Voor-Rubroek, ten oosten van de Rotte.

Door bestuurlijke hervormingen onder graaf Willem II en Floris V wordt Holland verdeeld in een aantal baljuwschappen, bestuursdistricten waar de baljuw namens de graaf aan het hoofd staat. Deze baljuwschappen zijn weer onderverdeeld in ambachten, een soort gemeenten die worden geleid door een schout. Gelijktijdig met

de baljuwschappen ontstaan ook hoogheemraadschappen, waterschappen met als taken het verzorgen van waterkering (dijken) en waterlozing (sluizen). In 1273 ontstaat het Hoogheemraadschap van Schieland. Het grondgebied van dit hoogheemraadschap komt vrijwel overeen met dat van het baljuwschap Schieland. De baljuw is tevens dijkgraaf.

In de dertiende eeuw wordt in het land van Kralingen een kasteel gebouwd, mogelijk in opdracht van Hugo van Cralinghe. In 1318 wordt over dit slot gesproken als het 'huis ten Honingen', dan eigendom van Oetsier van Cralinghen. De leenheren van Kralingen bezitten samen met de grondbezitters van IJsselmonde de rechten op het veer tussen beide dorpen. Dit 'Kralingse veer' wordt voor het eerst genoemd in 1333. Het grondgebied van Kralingen komt eind veertiende eeuw in handen van de familie Van de Lecke.

Hoekse en Kabeljauwse twisten

De streek staat een roerige periode te wachten, want begin vijftiende eeuw wordt Holland geteisterd door de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Na de dood van graaf Willem IV wordt zijn dochter Jacoba van Beieren in 1417 ingehuldigd. Er bloeit een machtsstrijd op tussen adellijke families in de streek en er ontstaan twee partijen, de Hoeken en Kabeljauwen. Ook het land van Kralingen komt niet ongeschonden uit de strijd. Hoewel de twisten vooral om grondrechten gaan, raken ook steden betrokken bij de oorlogvoering. De dreiging is reëel, in 1426 laat de stad Rotterdam zelfs slot Honingen slopen om te voorkomen dat Hoekse troepen zich erin zullen verschansen. In 1462 wordt het slot volgens kroniekschrijver Simon van der Sluys weer opgebouwd. De slotvijver is door een afwateringssloot verbonden met de Merwede. De tussengelegen sluis wordt de Honinger Sluys genoemd.

Ook voor Hillegersberg is de vijftiende eeuw een tijd van oorlog en ellende. In 1426 houdt een soldatenbende van Willem Nagel er huis. Het kasteel en de kerk worden in brand gestoken en bijna geheel verwoest. Beide worden herbouwd, maar tijdens de Jonker Fransenoerlog - de laatste strijd tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten - overrompelt Frans van Brederode met vierhonderd ruiters niet alleen Rotterdam maar ook Hillegersberg dat opnieuw zwaar wordt geteisterd. Bewoners kunnen het plunderen en verbranden van hun huizen met grof geld afkopen. Na de ruiters komen ook nog driehonderd voetknechten uit het door hen bezette Bleiswijk een onderkomen zoeken bij de berg. Ze bezetten de kerk en de ruïne van het kasteel.

De kerk wordt herbouwd en staat nog steeds op de oude heuvel. Ze is de moederkerk van de omliggende kerkelijke gemeenten Bleiswijk, Zevenhuizen, Kralingen en ook Rotterdam, die zich in de loop van de tijd weer afscheiden. Het kasteel van Hillegersberg wordt nimmer herbouwd maar nog altijd herinnert de ruïne aan de burcht.

Wollefoppen en de Ommoorden

Het grootste deel van de bebouwing van Hillegersberg ligt aan de westkant van de Rotte. Aan de oostkant van het riviertje liggen Wollefoppen en de Ommoorden. In 1562 staat twintig procent van de huizen van Hillegersberg aan deze kant van de Rotte.

In een oorkonde van 26 februari 1297 wordt gemeld dat een zekere Dirk de Haze een perceel grond bezit in Wolfhoep, een naam die later wordt verbasterd tot Wollefoppen. De Ommoorden zijn verdeeld in drie gebieden: Ommoordenwesthoefslag, groot 401 morgen; Ommoordenoosthoefslag, groot 396 morgen; en Wollefoppenhoefslag met 150 morgen. Een hoefslag is het aandeel waarvoor een eigenaar van bedijkt land op grond van de grootte (het morgental) van zijn boerderij in het

onderhoud van dijk of weg wordt aangeslagen. Een morgen is een oppervlaktemaat, het is het gebied dat in een ochtend kan worden geploegd.

In Wollefoffen liggen twee plassen: het IJsselmeer, dat al sinds 1281 wordt vermeld en voor driekwart afhankelijk is van de heren in Capelle aan den IJssel; en het Baersmeer, dat samen met het resterende deel van het IJsselmeer afhankelijk is van de heren van Honingen.

De bewoners van de Ommoorden kunnen via de Terbregse brug de Rotte oversteken en in Hillegersberg naar de kerk gaan. In Terbregge staat een als school ingericht huis voor de kinderen uit de polders Butterdorp, Ommoord en Boschpolder. De schoolmeester die is aangesteld tot 'instructie' van de leerlingen, heeft weliswaar vrije

inwoning, maar geen regelmatige inkomsten uit zijn functie. Om in zijn onderhoud te voorzien moet hij zich redden met bijverdiensten. Lasten en kosten van onderhoud van de school worden gedragen door de drie polders.

Het moerassige land wordt door ontginning steeds meer geschikt gemaakt voor bewoning en gebruik. Het land wordt verdeeld in weren, lange stroken die gescheiden zijn door sloten, die zorgen voor de afwatering van het drassige land. In de late Middeleeuwen beginnen dorpsbewoners het veen af te graven. Al sinds de tiende eeuw is bekend dat afgestoken veengrond in gedroogde vorm uitstekende brandstof is. Het turfsteken wordt op steeds grotere schaal toegepast.

Kaart van het gebied ten oosten van Rotterdam, tussen Rotte en IJssel, door Jacob Aertsz Colom, 1639.

De zestiende eeuw

Rond 1500 staat Holland op de grens van een nieuw tijdperk. De Hollandse steden ontwikkelen zich tot internationale economische centra, mede dankzij turf als toegankelijke, gemakkelijk winbare brandstof. Hout als brandstof raakt uit de gratie, in toenemende mate wordt gestookt met turf, als huisbrandstof voor verwarming, maar ook in diverse industrieën. Brouwerijen, steenbakkerijen, keramische industrie, linnenblekerijen en andere bedrijfstakken danken hun bloei en ontwikkeling in grote mate aan de aanwezigheid van turf. Het land kan hierdoor in zijn eigen energiebehoefte voorzien. Geen enkel ander land beschikt in die tijd over zoveel gemakkelijk te exploiteren hoeveelheden energie. De welvaart van de Republiek der Zeven Provinciën zal tijdens de Gouden Eeuw sterk worden bepaald door de aanwezigheid van uitgestrekte veengronden. In dit verband spreekt de versregel van Jacob Cats, 'Gelukkig het land waar 't volk zijn eigen moer verbrandt', voor zich. Overigens is turf al lang als brandstof bekend. In een reisverslag uit het jaar 77, geschreven door de Romeinse geleerde Plinius de Oude, wordt verteld dat langs de kust van het tegenwoordige Noord-Nederland een armzalig volk woonde en 'aardkluiten die zij met hun handen uitstaken, lieten zij meer nog in de zon drogen en staken deze in brand om hun eten te koken en hun door de noorderwind verstijfde leden te verwarmen.'

De plassen ten oosten van Rotterdam

Om in de toenemende vraag te kunnen voorzien moet de winning van turf grootschaliger worden aangepakt. Dat betekent een impuls voor de veenafgravingen in de regio. Vanaf omstreeks 1550 stijgt het volume van de veenafgraving fors. Zowel ten noorden als ten oosten van Rotterdam wordt steeds meer veengrond afgegraven. Dit gebeurt boven de grondwaterspiegel, ook wel

Op een plaat zoals deze vroeger in schoolklassen hing, zijn turfstekers met baggerbeugels in de weer.

droge of hoge vervening genoemd. In het landschap ontstaan betrekkelijk ondiepe turfputten of petgaten die gemakkelijk weer dicht kunnen groeien. Maar de veenvoorraad raakt op veel plaatsen uitgeput en om de brandstofvoorziening veilig te stellen wordt het noodzakelijk ook beneden de waterspiegel veen te winnen.

Gebeurt het afgraven aanvankelijk nog met de schop, in de loop van de zestiende eeuw worden ook baggerbeugels gebruikt. Met deze nieuwe techniek kan wel tot vijf meter diep worden gegraven. Door dit zogenaamde slagturven ontstaan diepe putten in het land die vol water lopen en zich niet meer opvullen.

Aanvankelijk is de afgraving van het veen niet aan regels gebonden. De veenputten zijn gescheiden door smalle stroken land, de legakkers. Daarop worden de veenblokken te drogen gelegd en na drie tot vier maanden verwerkt tot turf. Naarmate er echter meer veenputten ontstaan, worden de landtongen ertussen instabiel en storten ook veel legakkers in. Ook vallen de legakkers ten prooi aan de golven door stormen en overstromingen. Zo ontstaan steeds grotere veenplassen rondom Rotterdam, zowel bij Kralingen als rondom Hillegersberg. Hoewel de overheid al sinds de veertiende eeuw landeigenaren verordonneert hun land slechts voor maximaal de helft af te graven en de andere helft met elzen te beplanten, hebben zulke verordeningen weinig effect. Opeenvolgende landkaarten la-